

A „ledolgozás” magyar elnevezései

A „ledolgozási rendszer” a „jobbágyság közvetlen maradványa”, „a robot egyenes folytatása”. (LENIN: Az orosz szociáldemokrácia agrárprogrammja. Az agrárkérdésről. I, 251, 637. Szikra, 1950.) A ledolgozásnak, az ingyen munkának a rendszere közvetlen maradványa, egyenes folytatása ugyan a jobbágyi robotnak, de azzal semmiképpen sem azonosíthatjuk, mert elvben nincsen meg a földesúrtól való személyes függés, de megvan az ezzel sokszor egyenlő súlyú „gazdaságon kívüli kényszer” valamilyen formája.; a jobbágyfelszabadítással a földesúri és paraszti birtok elválnak ugyan egymástól, de a gazdasági kapcsolatok ezer szála mégis egymáshoz fűzi őket. A jobbágyfelszabadítás után „a tőkés gazdaság nem jöhetett létre azon nyomban, a robotgazdaság nem tűnhetett el azonnal. Ennek folytán a gazdaság egyetlen lehetséges rendszere egy átmeneti rendszer volt, olyan rendszer amely mind a robotrendszer, mind a tőkés rendszer jellegzetességeit egyesítette magában”. (LENIN: A kapitalizmus fejlődése Oroszországban, 184. Szikra, 1949.)

A „ledolgozási rendszer” Magyarországon is megvolt egészen a felszabadulásig (1945), s a parasztság kizsákmányolásának egyik legelterjedtebb és legváltozatosabb módjaként élt az ország különböző területein (l. ehhez MÉREI GYULA: Adalékok a magyar mezőgazdaság kapitalista fejlődésének történetéhez — Feudális maradványok a munkaszervezetben [1850—1945], I. rész, 1918-ig. Századok, LXXXIV, 235—298; S. SÁNDOR PÁL szerk.: Parasztságunk a Habsburg önkényuralom idején. Bp., 1951; BALASSA IVÁN: Mezőgazdasági munkaszervezet Békés és Csongrád megyében [kézirat]).

A ledolgozás kérdésével foglalkozva feltűnt e rendszer magyar elnevezéseinek rendkívül változatos volta, s ez indított arra, hogy ezeket az elnevezéseket összegyűjtsem, elemezzem, és a belőlük adódó tanulságokat levonjam. Az elnevezésekből levonható tanulságokra maga LENIN elvtárs is felhívja a figyelmet: „Mi kell még, amikor a paraszt is lépten-nyomon úrdolganak és robot'-nak nevezi ezt a ledolgozást?” (Az orosz szociáldemokraták agrárprogrammja 252). Máshol pedig Karisevet idézve megállapítja azt: „A ledolgozási rendszer elterjedtségét és sokféleségét már az ezt megjelölő elnevezések nagy száma is mutatja: *otraboiki, otbucsi, otbutki, barscsina, bászárinka, poszobka, pányscsina, posztupok, vűjomka* stb.” (A kapitalizmus fejlődése Oroszországban, 189. l., az orosz 1947. kiadásban: *отработки, отбучи, отбутки, барщина, басаринка, пособка, паньщина, поступок, выемка.*)

Tanulságos az elnevezések felsorolása és elemzése azért is, mert világosan mutatják, hogy a ledolgozásnak a korábbi jobbágyszolgáltatásokkal volt-e meg a közvetlen kapcsolata, vagy e kapcsolatán kívül a „segítség” valamelyik formájával igyekeztek jellegét a földbirtokosok (kulákok) elködösíteni. De az elnevezések vizsgálata tanulságos azért is mert híven tükrözi a dolgozó parasztság és a mezei munkásság véleményét a ledolgozással kapcsolatban, amikor azt

„muszáj munká“-nak, „ingyen munká“-nak, „kamat“-nak, „uzsorá“-nak stb. nevezi. Gyűjtéseim során eddig az alábbi elnevezésekkel találkoztam :

Angária. Ez a szó a középkori latinságot is figyelembevéve az alábbi értelmezésekben és helyeken fordul elő :

1. „ingyenesen végzett munka, robot“. „...quomodo item sint per gratuitas et coactas colonorum operas, quas vocant *angarias* munienda (Árpád-kori Új Okmánytár, XI, 39 ; BARTAL 32). Hasonló értelemben idézi PPB. „kén-telen munka, kényszerített szolgálat“ és MÁRTON „úri szolgálat, úrszolgálat“ (1818). A Jászkunságban (1878) „tartozás, melyet napszám által kell törleszteni“ (Nyr. VII, 525) ugyaninnen idézi MILHOFFER is (A mezei munkásviszonyok hazánkban, 234. Bp., 1898). Ismerték vagy ismerik még a következő helyeken : Nagykőrös (GALGÓCZY KÁROLY, Magyarország . . . mezőgazdasági statisztikája, 228. Pest, 1855) ; Tápíósáp (Pest m. Földművelők Szaklapja, 1897, 6. sz. 3—4). Csanád megyében is így ismerik (Mezőgazdasági munkabérek Magyarországon 1897-ben, 151, Bp., 1899) ; ugyaninnen van egy nem eléggé megbízható *engaria* adatunk is (HÁRI ÁGOST : Az „uzsora“ Csanád megyében, Köztelek, X (1900), 334 és NÁVAY LAJOS : Robot és engária, Közgazdasági Szemle, 1901, 732). Heves megye alsó részében *angárja* változatban ismeretes „az aratás utáni időre szegődött munka“ (BERZE NAGY JÁNOS : A hevesmegyei nyelvjárás, NyF. XVI[1905], 45). Ingyen munka értelmezésben ismerik Tiszaigaron és környékén, továbbá Túrkevéen, Tiszacsegén és Borsodivánkán (utóbbi két adat KOVÁCS PÉTERTŐL). A fenti adatokból kiderül az, hogy a szónak „robot“, „ingyen munka“ jelentése elsősorban Szolnok, Heves, Borsod, Pest és Csanád megyékben ismeretes. Az angáriának azonban a fentén kívül más jelentése is van :

2. „előfogat adás kötelezettsége“, ami ugyancsak ingyen munkának számít. Jus *angariae* : *szekerezési kötelezettség egyenes úton* (Regulamenta Militaria 1749/1726 19). *Angarias vulge* Vorskpann (BARTAL 32). „Lovas postás-kodás“. *Angariam praestatitit* : Posta ló adás PPB. *Angarius* Posta PPB. RELL szerint a latin *angaria* átvétele „szállítószolgálat, fuvarrobot“ értelemben (RELL LAJOS : Latin szók a magyar népnyelvben, 31, Bp., 1898 ; R. PRIKKEK MARIÁN, A magyar népnyelvbéli latin szók, NyK. XXIX, 334). Amint látjuk, az első két jelentés lényegében azonos, legfeljebb az ingyenes munkának más és más formáját jelöli meg.

3. „évnegyed, fizetési negyed, nagyobb időköz“. *Quarta pars anni* : fizetési negyed, rész, negyedév, BARTAL 32 ; WAGNER Phras. „Gehaltsanteil, viertel-jährige Gebühr“ pl. Zalattán is eltelik az *angaria*, s még esmég meg kell választani (Rákóczi F. Lev. 208. NySz.). Ez a jelentés ma is él a Bihar megyei Komádi-ban, pl. Már két angáriában volt bíró (MOLNÁR BALÁZS közlése). A fizetésnek meghatározott ideje Márton ; az MTsz. bizonytalanul csak így határozza meg : fizetési részlet nagyobb időközről, pl. negyedévről. Kiskunhalason (1879) : Mikó a Csehó Pista Félegyházán kikapta a fertáj esztendei angáriáját (ötven botot) kétfelű két hajdú ú vágta . . . (Nyr. VIII, 83). Nagyszalonta környékén „fizetés, fizetni való részlet“ (VISKI K. ; Mutatvány az Arany-szótárból, Nyr. LXXII, 72). „Az alkalmazottak negyedévi járandósága, mely pénzből és terményből állott“ (WELLMANN 121). Hamván, Gömör m. (1891) : angárija papfizetés (Nyr. XX, 286). Az Alföldön a pásztorok kialakított vagy szokásos járandósága (HERMAN O. : A magyar pásztorok nyelvkincse 146. Bp., 1914). RELL és R. PRIKKEK megemlíti a fizetési részlet jelentését, de az utóbbi megjegyzi, hogy a „fizetésnek ideje“ jelentéssel vettük át (vö. PPB. 47, i. m. 31, NyK. XXIX, 334). Szegvárott (Csongrád m.) angáriának azt a járandóságot nevezték, melyet az elajándékozott föld után meghatározott időszakban fizettek. De ugyanitt angáriának nevezték a „kommenció“ mérést és a kiöregedett béreseknél némely uradalomban fizetett

kegydíjat. Mások szerint ugyanitt az ángária a kommenciós cseléd negyedévi pénzjárandósága volt. Hódmezővásárhelyen a cselédek uradalmi bérét nevezték így, mely pénzből és gabonából állott. Végül Hajdunánáson az ángária „árendá“-t jelentett (Nyr. XXVII, 140).

4. A szónak még a következő jelentései ismertek: „vontatva késlekedve, idő-rátelve, pl. „olyan ángáriára szörpöli a levét! félesztendő telik belé, míg eccze-kecze (egyszer-kétszer) kalányol“. Bözöd Udvarhely m. (MNY. I, 139). Ez a használat minden bizonnyal a „negyedév, félév“ jelentéssel van kapcsolatban. Végül az ángáriának van „zürzavar“ jelentése, de erre csak egyetlen adatunk van. „Nagy ángáriában vótak“. Mindszent Csongrád m. (MTsz).

A fentiekből kiviláglik; hogy az ángária szónak három egymástól jól elkülöníthető jelentése van: 1. „ingyen munka, robot“, 2. „évnegyed, évnegyedi járandóság“, 3. „zürzavar“. A számunkra kevésbé fontos utóbbi két jelentést elmellőzve, lássuk az „ingyen munka, robot“ eredetét:

Az EtSz. megállapítja, hogy a magyar szó a latinból ered, ez a görögből vette, míg ennek eredetét a perzsára lehet visszavezetni. Ez utóbbi jelentése „Dienst der reitenden in Persien“ volt. A közép- és újgörögben a szó „Frohdienst, Erpressung, ausserordentliche Auflage“ jelentéssel került át, tehát hasonló jelentéssel, hiszen a lovasposta szolgáltatás is ingyenes munka volt. Minden valószínűség szerint a görögből vette át a latin, s vagy a görögből közvetlenül vagy a latinon keresztül az oszmán. Az oszmán *angariá* (*angarija*) robot jelentéssel megtalálható a bolgárban *angarija* (*garija*), továbbá a románban *angara*, *angareua*, *angarie* alakban. Éppen ezért felvetődik a kérdés, hogy a robotot jelentő magyar *angária* szó nem az oszmán török nyelvből való kölcsönzés-e, és a török uralom adó- és robotrendszerének egy maradványát őrzi, akárcsak a bolgárban és románban. Amint köztudomású, a törökök rengeteg ingyen munkával zaklatták a lakosságot, de az *angaria* szót eddig nem tudtam felfedezni a szolgáltatások között. Ennek oka az lehet, hogy mint rendkívüli robot, nem igen került be a hivatalos defterekbe. Az oszmán törökből való átvételt igazolni látszik az a tény is, hogy mint fentebb láttuk, az Árpád-korban latin szövegekben előfordul az *angaria*, de úgy látszik nem terjedt el nálunk, mert magyar szövegben való feljegyzésével csak a török uralom után találkozunk. A robot jelentésnek a törökből való átvételét támogatja még az a tény is, hogy ma ilyen jelentését ott találjuk meg, ahol hosszú időn keresztül török uralom volt (vö. EtSz. I, 93; MIKLÓSICH, EtWb. 3; BERNEKER, '29).

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy *angária* szavunk a közelmúltban „robot, ingyen végzett munka, joggatlanul kierőszakolt szolgáltatás“ jelentésben Tiszántúl egyes részein és a Duna-Tisza közén ismeretes volt.

Diszkrécio. A „lójárási napszám“ „diákos“ elnevezése Bölcskén Tolna m. (GALGÓCZY, i. m. 213); a Dél-Alföldön „esős napokon végzett különböző ingyen munka“ (DÉKÁNY MIHÁLY: A mezőgazd. munkáskérdés, Bpest, 1895, 86—87); *discretionalis* nap „az uraságnál aratásért végzett ingyen munka“ (MILHOFFER, i. m. 30, hely nélkül); *diszkriccó* „arató viszontszolgáltatása gazdájának; ugyanis az arató gabonarészét gazdája hazatakarítja neki; ezen fuvar fejében az arató külön „diszkriccio-munkát“ is végez gazdájának. A diszkriccio-munka elvégzésére szerződést is kötnek“ (Tata, Komárom m., Nyr. XLIII, 310).

Teljes és töredékes meghatározásokból kiderül, hogy ez az elnevezés első sorban lovas fuvar (pl. a rész hazaszállítása) fejében végzett ledolgozási forma volt. A *diszkrécio*-latin eredetű szó, a magyar középkori latinban jelentése „praemium, donum gratuitum; jutalom borraivaló“, de e jelentésein kívül feljegyezték „uzsora, robot“ jelentéssel is (BARTAL, 219), míg a magyar átvételben „megdugás, megvesztegetés“ jelentéssel is ismeretes (Székesfehérvár, 1787, MNY. XII, 131) (vö. még lójárás, lójárási szakmánymunka).

Felpénz. 1. „Foglaló“ (CzF. CSÚRY SzamSz.); 2. „uzsora“. Ez utóbbi jelentés, mely bennünket közelebről érdekel, igen régi: 1583: Az vsurat többülesnek uaug fel penznek hiaak. 1584: Fel pénzt nem vehetsz arra, az mit czac kölczön adtál (NySz. II, 1269). Ez a jelentése később is megőrződött, s így használja pl. CzF. A ledolgozásra vonatkoztatva Csanád megyében fordul elő; nem lehetett általánosan elterjedt elnevezés (vö. ifj. NÁVAY LAJOS: Az alföldi munkáskérdés, Budapesti Szemle, XCI (1898), 180—184) (vö. még kamat, uzsora).

Gyalogsor. „Községi ingyenes gyalognapszám“ (Tinnye, Pest m., Nyr. VII, 89), elsősorban olyan szegények szolgálták, akik nem tudtak adót fizetni. „Ingyen szolgált községi gyalogmunka“ (Bakonyalja, Veszprém m., HORVÁTH E. A bakonyaljai nyelvjárás, NyF. XXXIV, 65). Több helyről egyelőre nem ismerjük.

Ingyen napszám, ingyen munka, ingyen. Ez az elnevezés szórványosan az egész ország területén előfordul. Ismerik Zala és Békés megyében (MILHOFFER i. m. 167; 211), de használják a szolnokmegyei Tiszaigaron, továbbá Borsodivánkán (KOVÁCS P. közlése) *ingyen* alakban. A Barkóságban is használták: „A kepesek az aratási munkán felül még a cséplésnél a gép mellett is dolgozni tartoznak, espedig 3—4 napot díjtanul, a többit a szerződésben meghatározott napszám mellett“ (KOMORÓCZY MIKLÓS, EA. 2161. 4. 1900 k.). Mint magától értetődő szóösszetétel, feljegyzésekben nemigen fordul elő.

Kamat. „A részesaratók által végzett ledolgozás“ Baja, Sükösd, Bácskiskun m. (SOLYMOS EDE közlése). A behordást és a kukoricaültetést kellett „kamatba“ végezni. Bácskunbaja (Földművelők Szaklapja, I [1897], 11. sz. 4.). A szerb-horvát eredetű szónak (SzófSz.) ez a jelentése a Duna-Tisza közének déli részén őrződött meg (vö. felpénz, uzsora).

Ledolgozás. Nemcsak az irodalmi használatban van meg, hanem pl. a szamoshati nyelvjárásban is. „Napszámmal való szolgálat, fizetés, ledolgozás“ (SzamSz.). De már az 1860-as években is ismeretes volt ez a jelentése. *Ledolgoz:* „Mondjuk emberről, ki ahelyett, hogy tartozását készpénzzel fizetné le, hasonló értékű dolgot, vagyis munkát végez. *A kölcsönkért forintot kétnapi munkával ledolgozta. Adósságomat ki nem fizethetem, hanem, ha tetszik ledolgozom.*“ CzF.

Lójárás, lójárási szakmánymunka. „Az aratórész hazaszállítás fejében végzett ledolgozás“. „Az aratók is úgynevezett lójárásban . . . legalább egy pár kaszás s szint annyi gyűjtő napszámra kötelezik magukat“ Bölske, Tolna m. (GALGÓCZY: i. m. 213); *lójárási szakmánymunka* „Az aratók elhozataláért és részük hazaszállításáért végzett ingyen munka“ Dunántúl (KENESSEY KÁLMÁN: Mezőgazdasági munkaerő-calamítás 8; 19. Pest, 1868) (vö. diszkreáció).

Móva. 1. „Szomszédoknak, ismerősöknek, jóbarátoknak, rokonoknak együttes munkavégzése (szívességből, nem pénzért), s az utána következő vendégség és táncmulatság, amellyel a gazda fáradságukat meghálálja“ Bába, Pest m., Kishegyes, Bács m., Baja, Bács m., Szeged és vidéke, Csongrád m. (Nyr. II, 92), Bácska (Nyr. XIV, 479), Csanád m. (MTsz.), „Kaláka“ (MÓRA FERENC: Az Apa, Nyr. XXVI, 552), Zenta (Nyr. XXXVIII, 430) „Toll vagy kukorica fosztás és az utána tartott táncmulatság“ Ada (Nyr. XXVII, 413, BACSÓ GYULA, NyF. XXXVII. 22); Baja (Nyr. XLII. 43). — 2. „Ingyen végzett munka, ledolgozás“ Ada (Nyr. XXVII, 477); Deszk, Csongrád m. (PÉCZELY ATILÁ közlése).

A szerb-horvát eredetű szó, amint a fenti néhány adatból is kitetszik, a Délalföldön ismeretes a délszlávok közvetlen szomszédságában. Jelentése a délszlávban is elsősorban kalákás jellegű munka (vö. FRÖHLICH: Illirdeutsches Wb. és V. Sz. KARADZSICS: Szrpszki Rjecsnik, Beograd 1898. 378). Ez utóbbi forrás azonban a következőket is modja: „A szerbeknél szokás, hogy nyáron ha maguknak nem dolgoznak, a gazdáknak dolgoznak móbába (MÓBA), azaz

fizetés nélkül csak ételért és italért. Leginkább az aratást végzik móbába (ritkábban a kaszálást, a kukorica kapálást, a szénagyűjtést és szilvaszedést, de néha még fonnak is móbába). Az arató dalokat a szerbben móba-daloknak hívják. Ha a móva eredetileg segítséget, kalákás munkát is jelent, a segítség nem egyenlő volta, a ledolgozás jelentése sokszor kiérződik használatából.

Muszáj munka. Szegvárott jegyeztem fel, ahol az ingyen munka jellege szerint beszéltek: *muszáj szénáról, muszáj kukoricáról, muszáj réparól, muszáj círokról* stb. Mindez olyan veteményeket jelentett, melyet ingyen, ledolgozással kellett megmunkálni. A parasztság ilyen véleményalkotását máshonnan is ismerjük, a kényszer munkával kapcsolatban pl. *muszáj erdő* „kényszer munkával ültetett erdő“ (Pozsony m., Nyr. V, 240). (Vö. még LOVÁNYI GYULA, *Muszáj MNy.* XLIII, 142—4).

Oszpora. „A papnak a szegényebb hívektől adott pénz vagy ehelyett leszolgált napszám“. (A szó elsősorban Székelyföldön ismeretes, MTsz. Nyr. XXXVIII, 379). Az oszmán-török eredetű szó a *munka-kepéhez* hasonló egyházi ingyen munkaszolgáltatásokat jelölt. (Vö. Az erdélyi ref. egyházker. emlékirata a székelyföldi kepe megvált. tárgyában. Kvár. 1908.)

Pomána: 1. „alamizna, ajándék“ (Marosvásárhely Nyr. IX, 428; Alsófehér m., Lázár I., MTsz.), de jelent toll- vagy kukoricafosztást is (Ada, Nyr. XXVII, 413). 2. „ajándékban, ingyen dolgozni“ (Ada, Nyr. XXVII, 477). A szó elsősorban Erdélyben ismeretes (vö. MTsz.) a román *pomană* átvétele: 1. „alamizna, kegyes adakozás“ 2. „gyásztor, halotti tor“ 3. „hiábavaló, hiába végzett munka“. Az utóbbi jelentése miatt alkalmazták a ledolgozás jelölésére, éppen úgy, mint a potom elnevezést.

Potom. 1. „A feles, harmados vagy részes által végzett meg nem fizetett munka.“ Hódmezővásárhely (DÉKÁNY, i. m. 33), Orosháza (. . . le kell vágni egy darab lucernát *potomba*. CSIZMADIA SÁNDOR: A földművelő munkásság helyzete és feladata. Orosháza, 1896. 20 és saját gyűjtésem). Békéscsaba, Orosháza, Mezőberény, Kőröstarcsa („Potomnak nevezik azokat a szolgáltatmányokat, a melyeket a feles és harmados tengeri műveléséért ingyen tartoznak teljesíteni“ (Esti Ujság, 1897, 122. sz., május 22, 1—2., l. még MTsz., Csongrád m.) „A jelen időben felvállalják a gabonát részére 13—14-en és le kell vágni egy darab lucernát *potomba*“ (ECSERI LAJOS: Az alföldi munkáskérdés, 63. Bp. 1898), Hódmezővásárhely (Földművelő, 1899, 32. sz. 3.), Kardoskút Békés m. (saját gyűjtés, l. még KALLÓ ALBERT: Tót jövevényszók, Nyr. XXXIII, 567). — 2. „A feles, ha 10 holdat fogott fel, az után egy holdat kellett a gazda számára ingyen megművelni, melynek a termése, szalmája is a gazdáé volt“, Hódmezővásárhely (KISS LAJOS: Szegény ember élete, 103), Hely nélkül (Nyr. XXXIII, 567), Orosháza és Kardoskút. *Potomolni* „ingyen munkát teljesíteni“, Kardoskút (saját gyűjtésem).

A ledolgozásnak ez az elnevezése Békés és Csongrád megyében ismeretes. A szlovák *potom* „majd“ átvétele, mely a magyarban „hiábavaló, semmitérő“ jelentésű melléknév. 1792: Miért hívtad ki az urat — azért a' potom („haszontalan“) Leányért? (MNY. XLVI, 274). „*Potomra adni* vagy *venni valamit* a. m. veszendőbe adni vagy venni“ — így ez a szó nagyon találóan fejezi ki a ledolgozásban végzett ingyen munka jellegét (Vö. CzF. Nyr. XXXIII, 567; Nyr. XXXV, 333; SzófSz.).

Robot. „Ledolgozásban végzett ingyen munka.“ Ez az elnevezés, mint eddigi adatainkból kiderül, az egész ország területén ismeretes és használatos volt. Ezért csak néhány példát idézünk: Békés m. (GAÁL JENŐ: Az alföldi munkásmozgalom, Bp., 1891. 23; MILHOFFER, i. m. 211), Békéscsaba (ECSERI, i. m. 174); Battonya (ECSERI, i. m. 89); Orosháza, Kardoskút (saját gyűjtés); Dévaványa (BERECZKY I. közlése), Hódmezővásárhely (KISS LAJOS, i. m. 103).

és saját gyűjtés); Csanád m. (NÁVAY LAJOS, KözgSz. 732); Kecskemét (GAÁL DEZSŐ, EA. 2609); Kiskunhalas (Nagy-Czírok L. közlése), Kiskunfélegyháza (DÉKÁNY, i. m. 4, Gaál D. 2609); Mosdós-Boronka, Nagyatád (TAKÁTS GYULA közl.); Csököly (GAÁL D. 2609), Hont m. (MILHOFFER, i. m. 115) stb. *Rabat* Dévaványa (BERECZKY I. közlése); *rabot* CzF. (l. még TAKÁCS ISTVÁN, Kiskunmajsza gazdaságtörténete. Az Alföldi Tud. Int. Évk. I [1946], 263; KISS GÉZA, Ormányság 361—2, Nyr. XLII, 402. stb.).

A *robot* szót a magyar nyelv az osztrák-bajorból vette át, ahova valamelyik szláv nyelvből került (vö. MNy. VI, 113; Bárczi). A jobbágyfelszabadítás előtt is általában megjelölése volt a szolgáltatásban végzett munkának.

Sallárium. „Ingyen naptöltés, de csak az uraságnál, egyébként a gazdák-nál napot töltenek.“ Verpelét, Heves m. (TAKÁCS LAJOS közlése). A latinból származó szó eredetileg fizetést jelentett, pl. 1627: Maga tartozik derekas dologra, maga Saláriumából két legényt conducálni (Hortobágy, 1862. 97. Debrecen); Debrecenben általában a papi és bírói stb. fizetést nevezték salláriumnak a XVII. században (vö. ZOLTAI LAJOS: Ismeretlen részletek Debrecen múltjából, 70—71, Debrecen, 1936). A *sallárista* bérest jelentett (vö. BARTAL), ez utóbbi jelentése ma is él még a szamosháti nyelvjárásban (SzamSz.).

Segítség. 1. „Kölcsönbe végzett munka.“ 2. „ledolgozás“, „Az ilyen segítség semmiképen sem lehet igazságos, mert a gazda csak elkívánja a segítséget, de ő ugyan nem ad soha segítséget“, Bácsbikity (Földművelők Szaklapja, I [1897] 7. sz. 3.).

Szarahora. „Ingyenbe végzett községi közmunka.“ Torontálvásárhely (MNy. VII, 42). A szerb-horvát eredetű szó eredetileg munkát, távolabbról kényszermunkát jelent. (vö. KARADZSICS, l. még CzF.).

Taksa, taksás. „Napszámos, ki gazdája földjén házbér fejében 30—40 taksa-napot dolgozik“, Nyíregyháza (Nyr. LV, 114, még ugyaninnen MNy. III, 329); „Olyan napszámos ember, aki az uraságnál egy lakóházért, illetőleg szobáért évenként taksába 30 napot dolgozik“. Újfehértó, Szabolcs m. (MNy. XXX, 250); *Taksás ember* „ki taksába dolgozik valamely gazdának“ Nyíregyháza (MNy. III, 239); *taksarendszer* „ingyen végzett munka rendszere“ Csanád m. (NÁVAY, BSz. XCI [1898], 180—184).

Trágyom. 1. „Ingyen végzett munka, ledolgozás, kamatba végzett munka.“ „Trágyiom mellett feles tengeri földet kap.“ Nagyrábé, Hajdú-Bihar m. (Földművelő 1899. 7. sz. 3.); „egy kataszteri hold feles föld után köteles volt a feles ember aratáskor 20—25 keresztet behordani“. Komádi (VISKI KÁROLY: Trágyom és uzsora, NyK. L, 484); „a *trágyom* szót mindig a munkára, a ledolgozásra használták. Pl. mondták ’trágyomot töltöttem a községnek’. Akinek ugyanis régen háza volt, el kellett mennie kaszálni a községnek. Ez a kifejezés az 1905-ös évekig volt szokásban, azután egészen eltűnt“ Komádi (MOLNÁR B. közlése); Nagyszalontán a tanyabirtokok után szintén fizettek trágyomot (VISKI, i. h.); „be kellett hordani 15 kereszt búzát trágyomba“, Okány, Békés m. (BERECZKY I. közlése); Körösszegapátiban ez az elnevezés 1904-ig volt szokásban (VISKI, i. m. 485). 2. „A feles által egy darab földnek ingyen való megművelése.“ Okány, Békés m. (BERECZKY I. közlése). A fenti adatokból láthatjuk, hogy a ledolgozásnak ez az elnevezése aránylag kis területen él Békés és Bihar megye érintkező területein. Eredetére nézve VISKI KÁROLY idézett munkájában megállapítja, hogy a szó latin *terragium*-ból származik.

Urbárium. „Az urasági cseléd felesége által végzett ingyen munka“, Délalföld. „A cseléd feleségének be kell járni a gazdatiszthez vagy birtokoshoz ingyen dolgozni. Ezt az ingyen munkát sok vidéken urbáriumnak hívják.“ (GAÁL JENŐ, i. m. 219.) Ez az elnevezés is az egykori jobbágyszolgáltatások emlékét őrzi.

Urbér. „Ingyen végzett munka, ledolgozás.“ Szentes, Csongrád m. (FÉJA, Viharsarok 72, l. még CzF.). Ez a szó a népnyelvben aránylag kevésbé terjedt el, mert a XIX. sz. húszas-harmincas éveibe^r keletkezett az országgyűlésen, s mint nyelvújítási alkotás nem igen jutott el a néphez. (A szó eredetével kapcsolatos vitát I. SZILY NYUSZ 355; KISS ERNŐ: A nyelvújítás szótárához, Nyr. XXXV, 284; l. még Nyr. X, 173.)

Úrdolga. „Robot, ingyen végzett munka, ledolgozás.“ Több vidéken (vö. CzF.). *Úrdógán vótam. Háromnapí úrdógát végeztem* (Mátyusföldre); *úrdógára menni*, Beregrákos (MTsz); „napszámmal való szolgálat, fizetés, ledolgozás (pl. lakásért, bérletföldért)“ Szamoshat (SzamSz.); „*Bolond ember az, aki az úrdógám megerősíteti ma:gát* (Robot munkában nem szokás agyon dolgozni magát), Adorján, Szatmár m. (uo.); Csököly, Mike, Somogy m. (GAÁL DEZSŐ, EA. 2609); Hollókő, Nógrád m. (MANGA JÁNOS Ethn. LIII, 66), Tiszacsege, Hajdú m. (KOVÁCS P. közlése). *Úrdolgas* „robotos“ hely nélkül (MTsz); Komáromszentpéter (MNy. VI, 467); Menyhe Nyitra m. (Nyr. XXXIII, 463); Dés, Szolnok-Doboka m. (Nyr. XLI, 196); *Úrdolgas nap* „olyan nap, amelyet valaki fizetés gyanánt napszámban tölt a munkaadónál“ Szamoshat (SzamSz. ugyanitt a ledolgozás fajtáinak bővebb kifejtése); *Úrdolgaz* Sátoraljaújhely környékén „úrész, úrnak dolgozik“ (KASSAI, MNy. I, 225). Az úrdolga a jobbágyszolgáltatások régi elnevezése (vö. OklSz), mely az ingyen munkára ledolgozásra később is fennmaradt.

Úré. „Földesúri munka (a jobbágyság felszabadítása után is) Úréra menni, Úréra vótam. Már nem menyek többet úréra“ Pusztafalu, Abaúj m. (MTsz.); *úrész* „1945 előtt a földbirtokos a házakat bérbeadta a szegényparasztoknak, s ezek a bért napszámmal rótták le“ Makkoshotyka, Borsod-Abaúj-Zemplén m. (BAKÓ F., EA. 2418. 12); *úrész* „az urnak dolgozik“ (KASSAI, MNy. I, 225).

Uzsora. 1. „A feles vagy részes által természetben vagy pénzben a gazdának adott ingyen járandóság.“ „Az uzsora holdanként 1–3 forintból, egy pár esirke vagy liba beszolgáltatásából, egy új zsákból stb. stb. áll.“ Dél-Alföld (RUBINEK GYULA, Munkás- és cselédkérdés, Budapest, 1895, 46); „Uzsorát az uradalomnál kellett fizetni, minden hold harmados kukorica után 1 forintot.“ Orosháza, Békés m. (GAÁL, i. m. 23; MILHOFFER, i. m. 212); Békés-Csongrád m. (MILHOFFER, i. m. 298–299; Békéscsaba (ÉCSERI, i. m. 174); Tótbánhegyes (Földművelő, I [1899] 28. sz. 3.); Orosháza (CSIZMADIA, i. m. 20. és saját gyűjtés); Gyula (DÉKÁNY, i. m. 22; 124); Nagyszénás (uo. 26), Földeák (uo. 8), Tótkomlós (GAJDÁCS PÁL, Tót-Komlós története 233, Gyoma 1896); Csanád m. (Köztelek, 1900, 18. sz. 334); Sarkad (VISKI, i. m. 484); Kőrösszegapáti (uo. 485); Nyírohod, Szabolcs m. (Földművelő, 1900, 30. sz. 3–4) stb. 2. „Ha valaki több hold szántóföldet feles használatra kiad, rendszeren kiköti, hogy a terület nagyságához képest maga-választotta helyen két, három v. több holdnak a termése felezetlenül az övé legyen, s ebbe a vetőmagot néha maga adja; ez az *uzsora*.“ Szentes, Csongrád m. (MTsz).

Adatainkból kétségtelenül kiderül, hogy az „uzsora“ szó ledolgozás jelentése elsősorban a délalföldi megyékben (Csanád, Csongrád, Békés) volt általános. A latin eredetű szó itt valószínűleg egy korábbi jelentését őrizte meg (vö. kamat, felpénz), ugyanakkor világot vet a ledolgozás mértéktelen kizsákmányolására.

*

A ledolgozás általunk felsorolt elnevezései korántsem teljese^k, akár az egyes elnevezéseket, akár azok elterjedtségét tekintjük is, de még így is alkalmasak arra, hogy belőlük bizonyos következtetéseket vonhassunk le:

1. A ledolgozás elnevezéseinek az ország különböző részeiből eddig felszínre került nagy száma (24) arról tanúskodik, hogy a ledolgozás egyes formáit a magyar nyelvterület minden részén ismerték.

2. Az egyes elnevezések világot vetnek a ledolgozás vagy a ledolgozás egyes formáinak eredetére, és világosan tükrözik az agrárproletárság és a dolgozó-parasztság róla alkotott véleményét ;

a) a ledolgozás legtöbb megnevezése azonos az egykori jobbágyszolgáltatások (*angária, díszkréció, gyalogsor, robot, sallárium, taksa, trágyom, urbárium, úrbér, úrdolga, úré*) nevével, így nemcsak a munka formája, de az elnevezés is bizonyítja a ledolgozási rendszernek a jobbágyrendszerrel való összefüggését;

b) más elnevezések a ledolgozást a pénzzel vagy terménnyel végzett uzoráskodással azonosítják (*felpénz, kamat, uzsora*), s így élesen rámutatnak a ledolgozás kizsákmányoló jellegére;

c) más, szerintem újabban alakult elnevezések rámutatnak a ledolgozásnak a parasztság számára való terhes voltára (*ingyen-napszám, ingyen, muszáj-munka, pomána, potom*);

d) a ledolgozás sok esetben a „segítség“ álarca mögé búvik (*móva, segítség*, de sok esetben a kalákának, kocetának is van ilyen jelentése), s ennek segítségével a kulák a gazdag rokon a „kölsönös segítség“ jelszavát hangoztatva, zsákmányolta ki az agrárproletárságot és a szegényparasztságot.

Az elnevezések alapján összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a ledolgozás elnevezéseinek zöme a jobbágykorszakból származik, de ezek mellé, mint ahogy új, az átmeneti korszaknak megfelelő ledolgozási formák bukkantak fel új elnevezések is keletkeztek, s ezek jól tükrözik a ledolgozás kizsákmányoló jellegét és a dolgozó parasztság ezzel való szembenállását.

BALASSA IVÁN